

International Journal of Languages' Education and Teaching
Volume 5, Issue 4, December 2017, p. 978-995

Received	Reviewed	Published	Doi Number
30.11.2017	10.12.2017	25.12.2017	10.18298/ijlet.2411

Formation and Pass of Kelile and Dimne Stories: From Pança Tantra to Hümâyûn-Nâme

*Tuncay BÜLBÜL*¹

ABSTRACT

The fact establishing the union of human community is surely culture. Culture is a primary fact that effecting almost all stages of people's life from speaking to clothing, from eating habits to "correct" "wrong" perception as well. The most important way in order to hand down the culture which is irrevocable so that to the next generations is word. The atmosphere created by this way within culture media is "oral culture media". Human-being feeling anxious about handing down the possessed cultural values to the next generations have created oral cultural media, have made it permanent via the different forms of created product within atmosphere. The products generated/created in oral culture media have been penned via writing coming into daily life. Although the oral culture media being penned have lost its dynamic structure, they have incorporated the traces of all rewritten periods and communities because the act of being transferred have been still going on. This case has been frequently seen when the products being produced within different culture medias have been passed or adapted to different culture medias. Because a culture incorporated a product adds its own facts on it inevitably. Pança Tantra narrations generated/created in Indian oral culture media have walked roundabout the world, have added something itself from all other culture medias. It has been seen that Pança Tantra narrations got notable changes during the translations from Pahlavi script to Arabic especially by İbnü'l-Mukaffa. İbnü'l-Mukaffa added new chapters and new stories which were not found in original narrations during translation to his work, gained different dimensions to it, in fact Pança Tantra narrations were called with the name of Kelile and Dimne stories after this translation. The translation of Mukaffa had an important role in spreading of Kelile and Dimne stories in world languages. One of the other important translations of Kelile and Dimne stories is the work called Envâr-ı Süheyli translated into Persian by Hüseyin Vâiz-i Kâşifi via the work of İbnü'l-Mukaffa. This work differs pretty much from İbnü'l-Mukaffa's work regarding editing and numbers of stories. Kelile and Dimne stories had especially been translated via Eastern Turkish many times in Turkish Literature. There have been only two translations known in Anatolia. One of them is the translation of Kul Mes'ud and the other one is a work of Alaaddin Çelebi from Filibe named Hümâyûn-nâme resided the work of Hüseyin Vâiz-i Kâşifi named Hüseyin Vâiz-i Kâşifi. In this study, it has been tried to put forward the range of Pança Tantra narrations with its translation skills which is the product of Indian oral culture media after the perspective of outlined in general within "oral culture media" term.

Key Words: Oral culture, oral culture media, Pança Tantra, Kelile and Dimne, Hümâyûn-nâme.

**Kelile Ve Dimne Hikâyelerinin Yaratımı Ve Aktarımı:
Pança Tantra'dan Hümâyûn-Nâme'ye**

ÖZET

İnsan topluluklarının birlikteliğini tesis eden unsur şüphesiz ki kültürdür. Kültür, insanların konuşmadan giyime, yeme içme alışkanlıklarından "doğru" "yanlış" algılarına kadar hayatın her aşamasını etkileyen temel unsurdur. İnsan hayatı için bu kadar vazgeçilmez olan kültürün gelecek nesillere aktarılmasında kullanılan en önemli araç sözdür. Bu aracın kültür atmosferi içerisinde oluşturduğu ortam da "sözlü kültür ortamı"dır. Sahip oldukları kültürel unsurları gelecek nesillere aktarma kaygısını taşıyan insanoğlu sözlü kültür ortamını oluşturmuş, bu ortam içerisinde ürettiği/yarattığı ürünlerin farklı formlarla kalıcılığını sağlamıştır. Sözlü kültür ortamında üretilen/yaratılan ürünler yazının gündelik hayatın içine girmesiyle yazıya geçirilmeye başlamışlardır. Yazıya geçirilen sözlü kültür unsurları her ne kadar dinamik yapılarını kaybetse de aktarıma eylemi devam

¹ Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü: tbulbul@nevsehir.edu.tr.

ettiği için yeniden yazıldığı her dönemin ve toplumun izlerini bünyesine katmıştır. Bu durum özellikle başka bir kültür ortamında üretilen ürünlerin farklı kültür coğrafyalarına aktarımı ya da adaptasyonu sırasında çok sık görülmektedir. Çünkü bir ürünü bünyesine katan kültür, ona kaçınılmaz olarak kendinden unsurlar katar. Hint sözlü kültür ortamında üretilen/yaratılan Pança Tantra anlatmaları dünyayı çepeçevre dolaşmış, girdiği her kültür ortamından bünyesine bir şeyler katmıştır. Pança Tantra anlatmalarının özellikle İbnü'l-Mukaffa tarafından Pehleviceden Arapçaya tercümesi sırasında önemli değişikliklere uğradığı görülmektedir. İbnü'l-Mukaffa tercüme sırasında anlatmaların orijinalinde bulunmayan yeni bölümler ve yeni hikâyeleri eserine eklemiş, ona yeni bir çehre kazandırmış, hatta bu tercümeden sonra Pança Tantra anlatmaları Kelile ve Dimne hikâyeleri ismiyle anılmaya başlamıştır. Mukaffa'nın bu tercümesi Kelile ve Dimne hikâyelerinin dünya dillerine yayılmasında büyük rol oynamıştır. Kelile ve Dimne hikâyelerinin bir başka önemli tercümesi ise Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin İbnü'l-Mukaffa'nın eserinden Farsçaya çevirdiği Envâr-ı Süheylî adlı eseridir. Bu eser, İbnü'l-Mukaffa'nın eserinden gerek kurgu ve gerekse hikâye sayısı bakımından büyük farklılıklar taşımaktadır. Türk edebiyatında ise Kelile ve Dimne hikâyeleri özellikle Doğu Türkçesiyle pek çok kez tercüme edilmiştir. Anadolu sahasında ise bilinen sadece iki tercümesi bulunmaktadır. Bunlardan birisi Kul Mes'ud tercümesi bir diğeri de Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin Envâr-ı Süheylî adlı eserine dayanan Filibeli Alâeddîn Ali Çelebi'nin Hümâyûn-nâme adlı eseridir. Bu çalışmada, "sözlü kültür ortamı" kavramı etrafında ana hatlarıyla çizilen bir çerçeveden sonra Hint sözlü kültür ortamının bir ürünü olan Pança Tantra anlatmalarının tercüme marifetiyle dünyadaki farklı kültürlerde kat ettiği mesafe ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sözlü kültür, sözlü kültür ortamı, Pança Tantra, Kelile ve Dimne, Hümâyûn-nâme.

GİRİŞ

İnsanların toplumsal yaşantılarını belirleyen temel öğelerden biri, içinde yaşadıkları toplumu ve dünyayı algılama şekilleridir. Bu bağlamda her insan, kendi toplumunun içindeki diğer kişilerle ve özellikle yakın olduğu gruplarla bir "toplum haritası"nı paylaşır ve böyle bir temel haritadan hareket ettikleri için anlaşabilirler, içinde yaşadıkları toplumun gereklerini yerine getirebilirler. Belleğimizde taşıdığımız bu haritanın taşıdığı anlamlar esnektir ve değişme -az veya- çok açık bir simge dağarcığı yoluyla toplumdaki insana, kuşaktan kuşağa geçer (Çobanoğlu 2001: 7). En genel anlamda kültür denilen bu "simge sistemi"nin temel yapılarından biri olan ve sözlü kültür ortamında yaratılıp sonraki dönemlerde yazıya geçirilmiş edebî bir eser üzerine yapılacak çalışmada, üzerinde durulması gereken unsurlardan belki de ilki "sözlü kültür ortamı"dır.

Günümüzde hem sözlü hem de yazılı kültür ortamında yaşamakta olan tahkiyeli bir eser üzerine yapılan incelemede, hem anlatmanın yaratıldığı, yaşatıldığı ve yayıldığı ortamı belirlemek hem de onun kültür içindeki yerini ve işlevini tam anlamıyla ortaya koyabilmek için, öncelikle sözlü kültür ortamının özelliklerini tespit etmek gerekmektedir. Bu bağlamda bu çalışmada öncelikle, Hümâyûn-nâme'nin aslını teşkil eden Kelile ve Dimne ile Pança Tantra anlatmaları ve bunların kaynağını oluşturan sözlü kültür ortamı hakkında kısaca bilgi verilecek ve sözlü kültür ortamında yaratıldığı düşünülen bu anlatmaların yayılış serüveni üzerinde durulacaktır. Daha sonra da çeşitli dillere çevrilen bu anlatmaların özellikleri ele alınıp değerlendirilecektir.

1. Sözlü Kültür ve Sözlü Kültür Ortamı

Walter Ong'un tespitine göre; *Homo Sapiens*'in (modern insan) dünya üzerindeki varlığının 30.000-50.000 yıl öncesine dayanmasına karşılık ilk yazı 6000 yıl öncesine aittir (Ong 2013: 14). Bu çerçevede insanlık tarihinin binlerce yıllık bilgi, deneyim ve tecrübesinin sözlü gelenek vasıtasıyla kuşaktan kuşağa aktarıldığı söylenebilir. Sözlü kültür, toplumun ortak malı olan hazır kalıpların deneyimleri pekiştirecek şekilde biçimlendirilmesiyle oluşur ve metinden yoksun olduğu için de toplum belleğinde yüzyıllarca gelişerek varlığını halkın bilincine yerleştirerek sürdürür. Sözle biçimlenen düşünce zaman içinde geliştikçe hazır deyişlerin kullanımı da ince bir ustalık kazanır (Ersoy 2004: 102-103).

Günümüz kültür bilimcileri arasında yaygın bir görüşe göre, kültürün görevi iletişimi sağlamaktır. Kültür varlığının önemli bir bölümünü oluşturan sözlü kültür ise, yüzyılların deneyimlerinden süzülerek biçimlenmiş, kuşaktan kuşağa aktararak günümüze gelmiş bir değerler bütünüdür. Toplumun üyeleri değer, inanç, ölçü ve dünya görüşlerini sözlü gelenek yoluyla dile getirirler ve bunlar fertlerin gönüllü ve ortak kabulleriyle oluşmaktadır. Toplumun kültürel birikimini söz aracılığıyla gelecek kuşaklara aktaran sözlü kültür, Dursun Yıldırım tarafından şu şekilde tanımlanmaktadır: *“Sözlü gelenekte yer alan tamamen söz ile, kısmen söz ile ve tamamen sözsüz yaratılan; ama sözlü geçiş ve iletişimle fertler arasında dolaşan veya nesilden nesile geçen tüm unsurları yapı, muhteva, biçim ve fonksiyonları ne olursa olsun sözlü kültürün kapsamına girmektedir. Bunların her biri oluştukları sözlü ortam toplumunun “ortak” kabulleri olarak, kendilerine mahsus birer gelenek yaratmışlardır. Her unsurun nitelikleri bu gelenek içinde kendini korur, geliştirir veya değiştirir. Her unsur, kavram ve kapsamını bu gelenek içinde ifade etme imkânı kazanır. Gelenek, kendini ortak kabul sahibi olan topluluğun ‘teoride en az iki kişi’ veya milleti meydana getiren fertlerin ihtiyaçlarına cevap verdiği ölçüde yaşatır”* (Yıldırım 1998: 39).

Bir toplumun inançlarını, dünya görüşünü, edebî ve estetik zevkini, tasarım gücünü, algılama, yorumlama ve yargılama yeteneğini ortaya koyan sözlü kültür ürünleri, sözlü kültür ortamında yaratılır, aktarılır ve yaşatılır. Sözlü kültürün yaratıldığı ve yaşatıldığı, *“yazı öncesi, toplum hayatının, etkinliklerin oluştuğu, bilgi, teknoloji, tecrübe ve işin aktarıldığı, ilişkilerin ve kurumların belirginleştiği, düzenin işlediği, iletişim dilinde sabit anlatım biçimlerinin ortaya çıktığı ve kendilerine özgü içerik kazandıkları, estetik anlayışın ve bunun yansımalarının, bilinmeyen ile ilgili açıklamaların, inanç ve ahlak normlarının oluşturduğu ortam”* (Yıldırım 1998: 95) ise sözlü kültür ortamı olarak tanımlanmaktadır. Bir başka ifadeyle *“insanların yazı, matbaa ve elektronik cihazlar gibi ses ve sözü mekâna bağlayan teknolojiler kullanmaksızın yüz yüze ve sese dayanarak iletişim kurduğu ortam”* sözlü kültür ortamıdır (Çobanoğlu 2001: 11).

Araştırmacılar, halk bilgisi ürünlerinin sözlü ve yazılı olma özelliği ile ilgili şu tespitlerde bulunmuşlardır: *“Halk bilgisi ürünlerinin çoğu sözlü olarak yaratılmış, yaratılmakta ve kullanılmaktadır. Halk bilgisi ürünlerinin türlerine ve bu türler içinde yaratılan eserlere genel olarak baktığımızda, büyük bir kısmında sözlü olmanın adeta aslî bir unsur gibi durduğu görülür. Ancak bunların pek çoğu daha önceki devirlerde ve ağırlıklı olarak 20. yüzyıldan itibaren yazıya geçirilmiş ve geçirilmektedir. Yazılı olma ise daha sonraki yani sözlü olmanın devamı niteliğinde bir özelliktir. İlk şekilleri sözlü olarak yaratılan halk bilgisi ürünlerinin büyük bir kısmı çeşitli amaçlara bağlı olarak sözlü ortamdan alınıp yazıya geçirilirken, bir kısmı ise sözlü şekilleri tür özellikleri bakımından kesinleştikten sonra yazılı olarak da yaratılmaya başlanmıştır. Örneğin; bazı destanlar, hikâyeler ve türküler bu şekilde ilk örneklerinin özellikleri kesinleştikten sonra yazılı olarak da yaratılmışlar yahut bu metinlerin eğer varsa bile, sözlü şekilleri unutulmuş ve artık günümüzde bilinmemektedir”* (Yıldırım 1998: 35-40, Ekici 2004: 11-12).

2. Hint Kültür Coğrafyası ve Pança Tantra Hikâyeleri

Sözlü kültür ortamında yaratılan ve aktarılan Hint halk bilgisi ürünlerinden biri Pança Tantra anlatmalarıdır. Hint sözlü kültür ortamına ait bütün özellikler, bu anlatmaları doğrudan etkilemiştir. Diğer sözlü kültür ürünleri gibi, Pança Tantra anlatmalarının da sözlü olarak yaratılmaları ve kuşaktan kuşağa aktarılmaları söz konusudur. Sözlü kültürden beslenen Pança Tantra anlatmaları, bağlı bulunduğu kültüre ait değerleri ve ahlak anlayışını ortaya koymaktadır. Ayrıca bu anlatmalar, toplum ve hayatla ilgili bilgi aktarmak, halkın idrak gücünü takip etmek, ideal insan ve yönetici tipini

ortaya koymak, manevî yönelişleri yansıtmak ve ahlakî değerleri geliştirmek gibi işlevleri üstlenen sözlü kültür yaratmalarıdır.

Hindistan gibi geniş bir ülkede çeşitli dillerin ve dinlerin bir arada yaşadığı kültür ortamında çok zengin bir edebiyat oluşmuştur. Köklü bir geçmişi olan Hint edebiyatının ilk ürünlerini Hindu dininin kaynak metinleri oluşturur. Hint kutsal metinleri genel olarak Şruti ve Smriti adıyla iki başlık altında değerlendirilmektedir. Bunlardan Şruti “vahiy” yoluyla bilge kişilere ulaşan metinlerdir ki bu metinlerin en önemlileri Vedalardır. Vedalar dışında ise Brahmanalar, Aranyakalar ve Upanishadlar gibi kutsal metinler de Hint kültür coğrafyasının dinî metinlerindedir (Çağdaş 1974: 69-70, Demirel 2013: 6). Bu kutsal metinler aynı zamanda Hint mitolojisinin de kaynaklarıdır. Eski Veda metinlerinden hareketle yeni bakış açısıyla oluşturulmuş metinlere Purana (eski öyküler) adı verilmektedir. Puranalar temel olarak yaratılış, yeniden yaratılış, tanrıların ve kahramanların soy kütükleri, insanın ataları olan Manu devirleri ve hanedanlık tarihlerini konu edinmiştir (Demirel 2013: 120). Hint kültüründe destan geleneği yaklaşık MÖ. 1000 yıllarına kadar gitmektedir. Ancak Hint destan geleneğinin en gelişmiş formları MS. 500-1000 yılları arasında ortaya çıktığı kabul edilen Ramayana ile Mahabharata’dır. 220 bin dizeden oluşan Mahabharata’nın Vyasa, 96 bin dizeden oluşan Ramayana’nın ise Valmiki tarafından kaleme alındığı ifade edilmektedir (Çağdaş 1974: 72, Demirel 2013: 98-99).

Hint edebiyatında şiir sanatı henüz miladın başlarında o kadar ileri bir seviyeye çıkmıştır ki Bhamala, Dandin ve Vamana gibi sanatçılar şiir sanatının teorisi üzerine eserler yazmışlardır (Çağdaş 1974: 68). Hint edebiyatının dünya edebiyatına büyük yapıtlar armağan ettiği bir tür de masaldır. Bu türdeki en ünlü yapıt Pança Tantra masallarıdır (Çağdaş 1974: 76). Beş büyük bölümden oluşan bu masallarda yer alan hayvan kahramanlar, La Fontaine’i de etkilemiş ve bu masallar pek çok dile çevrilmiştir.

Hint kültür ortamında sadece Sanskritçeyle eserler üretilmemiş, başlangıçta halk arasında konuşulan bir ağız olan, ancak daha sonra Sanskritçeden ayrı, müstakil bir dil haline gelen Prakrit ve Apabhramşa dillerinde de pek çok edebî eser üretilmiştir. Bunların dışında MS. 8. yüzyıldan itibaren Hindî, Pencabî, Sindhî, Marathî, Bengalî, Gucaratî ve Oria lehçeleri de türeyerek zamanla müstakil bir dil haline gelmiştir. Bu dillerde de Hint kültür ortamının önemli edebî ürünleri yaratılmıştır (Çağdaş 1974: 9).

Hint sözlü kültür ortamında yaratılan en önemli edebî anlatmaların başında Pança Tantra masalları gelmektedir. Bu anlatmaların kaynağı ve yaratımı ile ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. “Hertel’e göre, Pança Tantra’nın vatanı Keşmir’dir. Edgerton’a göre ise eser güneybatı Hindistan’da doğmuştur. Eserin yazılış tarihini ilk önce MÖ. 200 kabul eden Hertel, sonradan MS. 300 tarihini benimsemiştir. Edgerton ise Pança Tantra’nın MS. 100-500 yılları arasında yazılı olarak mevcut olabileceği, fakat kesin bir söylemin mümkün olmayacağı kanaatinde. Edgerton’u bu kanaate sevkeden Pança Tantra’nın 6. yüzyılda yapılmış olan ve halen kayıp Pehlevî nüshadan yapılmış Süryanî ve Arapça tercümelemeleri olmuştur.” (Çağdaş 1962: 9).

Vedik devri Hintlileri (MÖ. 1200-500) arasında efsane, masal, peri masalı gibi fabl türü anlatmaların yaygın olduğu ileri sürülmektedir. Bu konuda o dönemin insanının kendine has bazı düşünce, tutum ve davranışları yaşadığı çevrede bulunan ve karakter yapısını bildiği hayvanlara uyarladığı bilinmektedir. MÖ. 500-MS. 500’lerde ise fabl türünde anlatmalar insanın tavır ve davranışlarında olumlu değişimler yaratmak, “doğru” olanı telkin etmek amacıyla didaktik bir maksat güdülerek

yazıya geçirilmiştir. Pança Tantra'daki anlatmalar, bu döneme ait işlenmiş, tekâmül etmiş, içine ustalıklarla didaktik unsurlar yerleştirilmiş anlatmalardır (Çağdaş 1962: 9).

Hindistan'daki öğretici masalların doğuşu ve gelişimiyle ilgili üç merhale bulunmaktadır. Bu tür masallar önceleri hoş vakit geçirmek ve eğlenmek maksadıyla anlatılmış, daha sonra ise belirli bir amaca hizmet etmek kastıyla bilgi ve düşüncelerin yayılması için birer araç olacak forma büründürülmüşlerdir. Son aşamada bu masallar, düz yazı ile yazılarak edebî bir üsluba sokulmuş ve masalın özü niteliğindeki şiir parçaları masal içine monte edilmiştir. Masallar içine, sonradan başka ara masalları da katılmış ve "masal içinde masal" şeklinde, bir bütün içinde çeşitli masalların anlatıldığı "çerçeve masal" meydana gelmiştir (Çağdaş 1962: 9). Bu tip masalları ihtiva eden ve Sanskritçe olan en eski kitap Pança Tantra'dır. Kitabın Sanskritçe aslı ise kayıptır (Çağdaş 1962: 9).

Bu didaktik hayvan anlatmalarının hangi dönemde toplu olarak yazılı edebiyata kazandırıldığı bilinmemektedir. Ancak Hindistan'da MÖ. V. yüzyılda yaşamış ve öğretisini yaymış olan Buddha'nın vaazlarında hayvanlara ait masallara yer verdiği bilinmektedir. Buddha'nın ölümünden birkaç yüzyıl sonra yazılı edebiyata kazandırılmış olan doğuş masallarında (Câtakah) fabllar içinde geçen hayvanlar Buddha ve Bodisatvaların tecessütü olarak gösterilmiştir (Çağdaş 1962: 8).

Beş kitaptan oluşan Pança Tantra anlatmaları kurgu ve şekil bakımından değerlendirildiğinde, her kitabın bir çerçeve masalı olduğu ve bu masallar içinde geçen kahramanların yeri geldikçe başka masallar anlattığı görülmektedir. Bu masalların tertibi "Bin Bir Gece Masalları" ile benzerlik göstermektedir². Pança Tantra masallarında, her masalda önce bir giriş hikâyesi bulunmaktadır. Bu hikâyede kitaptaki masal ve hikâyelerin nasıl meydana geldiği ve hangi amaçla kaleme alındığı anlatılmıştır. Bir masaldan diğerine geçen anlatıcı, anlatacağı masala ait bir beyit veya kıta söylemektedir. Bu kısım anlatılacak olan masalın bir özeti ve özü gibidir. Bu beyit veya kıtayı dinleyenler, "Bu nasıl olmuş" diye sorarlar ve ardından masal anlatılır. Hikâye veya masalın sonunda aynı beyit ya da kıta tekrar edilmektedir (Çağdaş 1962: 6). Aslında bu kurgusal özellik hemen hemen tüm çerçeve hikâyelerin bir karakteristiği olarak devam edegelmiştir.

Pança Tantra anlatmalarındaki bu yapı, doğrudan anlatıcı, dinleyici, anlatma zamanı ve anlatma ortamı ile ilgili bir durumdur. Dinleyicinin anlatmayı tam olarak anlaması, bir diğer ifadeyle masaldan çıkarılacak hikmetli sözü kavrayabilmesi için masalı sonuna kadar dinlemesi ya da okuması gerekmektedir. Örneğin birinci kitapta yer alan anlatmayı kavramak için dinleyici ya da okuyucu 33 ara masalı da okumalı veya dinlemelidir. Aksi halde konuyu takip edebilmesi pek mümkün değildir (Çağdaş 1962: 6).

Pança Tantra'nın giriş hikâyesinde masalların Vishnuşarman adında bir bilgin tarafından bir kralın üç oğluna anlatıldığı yazılıdır. Ancak bir Brahman olduğu anlaşılan Vishnuşarman'ın kim olduğu, ne zaman yaşadığı ve eserleri hakkında hiçbir bilgi yoktur (Çağdaş 1962: 10).

Hint geleneğinde Kaşyâpa ilk fabl müellifi olarak gösterilir, ancak onun hakkında da her hangi bir bilgi mevcut değildir (Çağdaş 1962: 9).

Kaşyâpa'nın fablları muhtemelen doğuş masallarıyla birlikte takriben MÖ. 241'de Seylan Adası'na götürülmüş ve bunlardan yüz kadarı Seylan dilinde MS. 50'li yıllarda bir Seylanlı tarafından

² Bu konuda geniş bilgi için bkz. (Mardrus 2009).

İskenderiye'ye getirilmiştir. Yunanlılar Doğu'ya egemen oldukları ülkelerden getirdikleri masal ve hikâyelere "Libya Fablları" ismini vermişlerdir. Seylan yoluyla Hint'ten gelmiş olan bu yüz kadar fabla da aynı isim verilmiştir. Bu fabllar Yunancaya tercüme edilmiştir. Bu tercümenin Kybisse adlı bir yazar tarafından yazıldığı söylenir. Diğer taraftan MÖ. 300'de İskenderiye Kütüphanesi'nin kurucusu Atinalı Demetrius Phalereus, topladığı fabllara "Aesop Masalları Külliyyatı" adını vermiştir. Sayısı 200'e varan bu fabllar Phaedrus isimli bir Yunan tarafından miladın ilk yıllarında Latinceye tercüme edilmiştir. Roma ülkesinde Marcus Aurelius'un sarayında bir kitap olan Nicostratus, Demetrius ve Kybisse'nin masal külliyyatlarını bir araya getirmişti. Bu masallar üç civarındadır ve Valerius Babrius tarafından takriben MS. 230'da manzum olarak Yunancaya çevrilmiştir. Bu tarihten sonra Demetrius ve Babrius'un eserleri Orta Doğu ve Avrupa'da muhtelif şekillere sokulmuş olarak çeşitli dillere tercümelere yapılarak zamanımızın modern dillerindeki tercümelere kadar gelmiştir. Bu bilgi bize Pança Tantra ile Aesop ve La Fontaine fablları arasındaki motif benzerliklerini açıklamaya yeterlidir (Çağdaş 1962: 9).

Pança Tantra bir politika ve devlet idaresi kitabıdır. Eseri tertipleyen bu konulardaki fikirlerini, öğretmek ya da telkin etmek istediği düşünceyi masalın ana teması üzerine yerleştirmekten ziyade anlatmanın içine serpiştirilmiş hikmetler içinde vermiştir. Verdiği öğütler esas itibariyle eski Hint devlet ve hükümet idaresi bilgisinin esaslarına uymaktadır (Çağdaş 1962: 6).

2.1. Kelîle ve Dimne Hikâyeleri

Pança Tantra'nın Hindistan'ın dışına ilk olarak çıkışına ait bir hatıra yazısı Pers kralı Nûşîrevân'ın (MS. 531-597) hekimlerinden Bürzüveyh'e aittir ve içinde bu bilginin yaşadığı devirlerde Pança Tantra'ya ne gözle bakıldığına dair işaretler vardır (Çağdaş 1962: 70).

Pança Tantra'nın ilk çevirisi Pehlevî diline olmuştur. Eski Pehlevîye çevrilen bu eser genişletilmiş, başka Hint kaynaklarından gelen hikâyelerle beslenmiştir. El-Tâlibî ve Firdevsî'ye göre, Pehlevî tercümesi Sâsânî krallığının hazinesi gibi çok sıkı bir şekilde korunmuş ve el-Tâlibî'ye göre bu durum İbnü'l-Mukaffa tarafından Arapçaya ve Rûdekî tarafından Farsçaya çevrilene kadar sürmüştür (Raby 1991: 16-32).

Bu kitabı tercüme ettirmek isteyen Pers kralı Nûşîrevân hekimi Bürzüveyh'i Hindistan'a gönderir. Kitabı ele geçiren Bürzüveyh onu Sanskritçeden Pehlevî diline çevirir. Bu hizmeti karşılığı mal mülk istemez; ancak kitaba kendisinin hayat hikâyesini ve düşüncelerini yansıtan bir bölüm eklenmesini ister. Nûşîrevân onun bu isteğini kırmaz ve veziri Büzürmihr'i bu işle görevlendirir. Bürzüveyh'nin otobiyografisi VI. yüzyıldaki entelektüel hayat için oldukça ilginçtir. Yazar burada çocukluğunu, bir hekim olma kararını ve bu alanda emsalsiz uzmanlığı nasıl elde ettiğini anlatır. Fakat mesleği ile ilgili daha detaylı düşündüğünde hiçbir hekimin, hastalarına kalıcı tedaviler sunamayacağını farkına varır. Bu yüzden tıp bilimini küçük görerek kendisini dinî eğitime verir. Fakat birçok din, bir diğeriyle zıtlaşmaktadır; müminler kendilerine atalarından kalan şeyleri tekrarlayıp durmakta ve mantık süzgecinden geçirmeden, inandıkları şeylere büyük bir fanatizmle sarılmaktadır. Bu yüzden Bürzüveyh, kurulu olan inançlara sırtını döner ve çileciliğin izinde yürümeye karar verir. Otobiyografi boyunca yalnızca geleneksel Hindistan tıp teorileri hakkında değil, aynı zamanda Hindistan'ın edebiyat ve din sistemleri ile ilgili de engin bilgiler verir (Blois 1991: 12).

Kâtip Çelebi'nin "*ahlâkî ıslah ve nefisleri terbiye eden bir kitap*" olarak vasıflandırdığı Kelîle ve Dimne, hükümdarlara mahsus ahlâkî bir Hint masal mecmuasının hükümdarlar aynası anlamına gelen adıdır. Hükümdarlara yol göstermek, devlet idaresinde onlara yardımcı olmak amacıyla yazılmış bir hikâye ve masal kitabıdır. Kitabın içindeki en önemli ve hacimli hikâyenin iki kahramanı olan çakalların adı Kelîle ve Dimne (Sanskritçe Karataka ve Damanaka, daha eski Süryânî tercümesinde Kalilag ve Damrag) bütün kitaba adını vermiştir. Kitabın gayesi, Sanskritçe yazılmış hayvan masallarıyla hükümdarlara hikmet öğretmektir. Bidpay Hikâyeleri olarak da tanınan bu eser, çok az kitabın eriştiği bir üne sahip olmuştur; gerek doğuda gerekse batıda hem orijinalinden ve hem de ilk çevirilerinden çeşitli dillere tercümelere yapılmış ve bunu diğerleri takip etmiştir (Batur 2005: 11).

Eserin aslı Sanskritçedir. Müsteşrikler eserin bu dil ile yazılan metnini bulmak için çalışmışlar, Hint kitaplarından "Pança Tantra"da ilk beş bölümünü, "Mahabharata"da daha sonraki üç bölümünü ve "Hitbadisa"da iki bölümünü bulmuşlar, bu yüzden metnin eski Fars şekline çevrildiği sırada tek bir eser halinde toplanmış olmadığına hükmetmişlerdir. Müsteşrik Benfey bu fikirdedir. Müsteşrikler bu bölümleri bir araya getirerek yayımlamışlar, bunlardan Hertel ile Kosegarten tarafından yayımlanan nüshalar şöhret kazanmıştır. Eserin Beydeba namında bir Hint filozofu tarafından telif edilmiş olduğu söylenmekte ve onun adı çeşitli şekillerde tespit olunmaktadır. Beydeba, batıda *Bidpay* ya da *Pilpay*, Arapça metinlerde *Bidba* veya *Bidbah* adıyla tanınır (Batur 2005: 11).

Kitabın Pehlevîceden hazırlanmış olan Süryânî metninde yazara Biddog ve Bidvog adı verilmiştir. Bu şeklin menşei, Benfey'e göre, Sanskrit dilindeki "*bilimin sahibi*" anlamına gelen "*Vidyapati*" kelimesidir (Doğrul 1985: 3). Kelîle ve Dimne'nin yazılış veya derleniş zamanını tayin etmek kolay değildir. Bu bakımdan bütün Doğu, hatta Yunan hikmetlerinde, onun izleri aranabilir. Mevlânâ, Mesnevî'deki hikâyelerinin bazılarını, Kelîle ve Dimne'den aldığını söylemektedir. 17. yüzyıl klâsik Fransız şairi La Fontaine'in fabllarındaki birçok konularla birlikte hayvanların karakter ve portre tasvirleri de Kelîle ve Dimne'den alınmıştır. Bu kitabın telkin ettiği "*amelî ahlâk*" kaidelerinden faydalanmak, okuyanlara üstünlük ve mutluluk sağlayabilir (Kabaklı 1972: VI).

Kelîle ve Dimne, Budizme ait bir veya birkaç eserden toplanıp Sanskritçeye yazılmış bir eserdir. İçindeki derin hikmetlerden bazıları diğer eski Hint eserlerine de geçmiştir. Kelîle ve Dimne birçok yazarın kaleminden ayrı bir değer kazanarak asırlar boyu birçok milletin manevî hayatında derin izler bırakmıştır (Tarlan 1972: IV).

Kelîle ve Dimne yazarının asıl adı hakkında dikkate değer bir rivayete Sultân Murâd Hüdâvendigâr (sal. 1360-1389) çağdaşlarından Mehmed Küşterî'nin "*Şeceretü'l-Beşer*" adlı eserinde rastlanmaktadır. Yazara göre, Kelîle ve Dimne yazarı miladın I. yüzyılında Bakü şehrinde doğmuş ve sonradan Hindistan'a gitmiş Ketku isminde bir Türk bilginidir. Mehmed Küşterî, bu eserin yazarı hakkında şu bilgilere yer verir: "*Ketke b. Huret, Bakü'de doğdu. İsa'nın doğumundan seksen bir yıl sonradır. Musiki biliminin mucidi olup Bafer devrinde yazdığı kitap bu fende emsalsizliğini ispat eder. Kelîle ve Dimne adlı meşhur eser bunundur. Nasihatü'l-Küllîye adıyla diğer bir eseri Arapçaya çevrildi*" (Doğrul 1985: 4).

Ahmet Ateş ise Kelîle ve Dimne'nin yazılış amacı ve işlevini şöyle açıklar: "*Eser, bir idare tarzını, iyi ahlaklı bir hükümdarın ve vezirlerinin nasıl olması icab ettiğini veciz sözler ve sade hikâyelerle anlatmak ister. Kadınların hileleri ile acelenin ve düşünmeden hareketin fenalığını izah eder.*" (Ateş 1948: 80).

İlk önce Kelîle ve Dimne kitabı olarak bilinen (sonraki çevirileri ve versiyonları farklı isimlerdedir) ahlakî ders veren hayvan masallarının çeşitli versiyonları, İslam dünyasında örneklendirilen pek çok eser arasında önemli bir yere sahiptir. Süslü resimlerle örneklendirilen bu eserin el yazması, İslam dünyasında şimdiye dek üretilmiş diğer edebî eserlerden daha çok yerde ve dönemde üretilmiştir. Bunlar doğuda Hindistan ve Asya'dan batıda Suriye ve Mısır'a kadar ulaşır ve binlerce örnekleri vardır. Dahası bu masalların dayandığı gelenek, beş yüzyıl kadar öncesine dayanır. Hikâyelerin ve örneklerinin sahip olduğu etki başka hiçbir İslamî edebî ve ikonografik gelenekle paralel değildir (Grube 1991b: 2).

Kelîle ve Dimne tarih boyunca en çok okunan, çevrilen ve uyarlaması yapılan üç-beş kitap arasındadır. Temel konusu ahlak ve siyasettir. Eserin özü, hükümdar ile aristokrat bir aydın arasında vukû bulması temenni edilen istişâre sohbetleridir. Otorite kaynağına yakınlık-uzaklık; otoritenin devamını sağlayan temel ilkeler; halk-hükümdar ilişkisi, hükümdar-vüzerâ ilişkisi, siyasî ihtiraslar, ehliyet, beceriklilik, ihanet; hile vb. konular kitap boyunca uzayan sohbetin temel mevzularıdır (Aykut 2007: 9).

Edebî şaheserler ya çevrilerek ya da benimsenip sahip çıkılarak bütün dünya kültür âlemini dolaşırlar. Bu şaheserlerden biri de Kelîle ve Dimne'dir. Aslı Sanskritçe olan bu eserin yazarı Beydeba olarak bilinmekteyse de Brockelmann, eserin en eski şeklinin Hertel tarafından bulunmuş olan "Tantrâkhyâyika" olduğuna işaret ederek asıl eserin Vişnu mezhebinden adı meçhul bir brahman tarafından, tarihi kesin olmamakla birlikte miladî 300 yılına doğru Keşmir'de yazıldığını ifade etmektedir (Tümer 1971: 253). Fakat Brockelmann, A. Berriedale Keith'e dayanarak onun yazılış tarihinin daha eski olabileceğini söylemektedir.

Eser, bir giriş ile her biri "tantra", yani "insanın zekâsını kullanacağı hal" adını taşıyan beş kitaptan oluşmuştur. Eserin ikinci bir şekli Pança Tantra'dır. Bu kitapta beş bölüm (ya da çerçeve hikâye) bulunmaktadır: Arslan ile Öküz, Tahtalı Güvercin ile Arkadaşları, Baykuşlar ve Kargalar, Maymun ile Timsah, Brahman ile Firavun Faresi. Bu hikâyelerin her birine alt hikâyeler bağlanmıştır ve bu alt hikâyeler de sonunda alt hikâyelerin alt hikâyelerini bünyesine almıştır. Hikâyeler genellikle düz yazıyla anlatılmıştır, fakat içlerinde şiir şeklinde birçok atasözü vardır. Bütüne bakıldığında ilk üç çerçeve hikâye, alt hikâyelerinden daha az ilgi çekicidir; okuyucuyu kaçınılmaz bir şekilde kendisine çeker. Son iki çerçeve hikâye diğerlerine nazaran daha kısadır; fakat ikisi de birer başyapıttır (Blois 1991: 12).

Bu kitabın yazarının Vişnu mezhebinden bir brahman olduğu ve eserin hangi gayeyle yazıldığı onun giriş hikâyesindeki beyitlerde şöyle belirtilmiştir:

sakalârthashâtrasâram cagati samâlokyâ vishnuşarmedam

tantraih pancabhir etaç çakâra sumanoharam shâstram (Giriş hikâyesi)

"Vishnuşarman (adındaki) bilgin bütün dünyada mevcut kitapların içinde taşıdıkları güzel ve değerli sözlerin özünü bu beş kitapta toplamıştır"

yo traitat pathati prâyo nîtişhâstram şrinoti vâ na

parâbhavam âpnoti sa şakrad api karhiçit (Giriş hikâyesi)

“Bu hayat dersi veren kitabı okuyarak veya hikâyeciden dinleyerek öğrenen kimsenin düşmanı (Tanrı) İndra bile olsa sırtı yere gelmez.” (Çağdaş 1962).

Hükümdarlara hikmet öğretmek maksadıyla yazılmış olan bu kitap Hindistan’da bir halk kitabı haline gelmiş ve sayısız çeşitlemeleri yapılmıştır (Toska 1989: 2).

Pança Tantra’nın yazılış amacı, kitabın giriş kısmında verilmiştir. Bu giriş kısmına dayalı olmakla birlikte genişletilmiş bir halde ilk defa İbnü’l-Mukaffa çevirisinde ortaya çıkan ve Ali bin Şah’a ait olduğu söylenen bir mukaddimedede kitabın yazılış amacı kısaca şöyle anlatılmaktadır: *“İskender, Hint meliki Fur’u yenip komutanlarından birini ülkenin başına getirir. Bir müddet sonra halk ayaklanır ve İskender’in komutanını kovarak yerine kendi halkından bir melikzadeyi hükümdar yaparlar. Dabşelim adındaki bu yeni hükümdar giderek zalimleşir. Bunun üzerine Hakîm Bidpay, Debşelim’i ziyaret ederek ona yaptıklarının âdil olmadığını ve bir hükümdara yakışmayan bu davranışlardan vazgeçmesini nasihat eder. Dabşelim bu duruma çok kızar. Onu hapsedirir, ama hatasını anlayarak ondan yol gösterici bir kitap yazmasını ister. Böylece bu kitap yazılır.” (Toska 1989: 3).*

2.1.1. Kelîle ve Dimne Tercümelere

2.1.1.1. Pehlevîce Tercümelere: Pança Tantra’nın ilk çevirisi Pehlevîceye olmuştur. Eski Pehlevîceye çevrilen bu eser genişletilmiş, başka Hint kaynaklarından gelen hikâyelerle beslenmiştir (Raby 1991: 18). Bürzüveyh’in biyografisinin anlatıldığı giriş bölümünden sonra, aynı karaktere ait beş hikâyeye peşi sıra anlatılır ve Pança Tantra’nın beş bölümünün tamamını içerir; bu on bölüm Hint “Arthasastra” teorisinin temel ilkelerini anlatır. Diğer hikâyelerin üçü (Fare ile Kedi, Kral ile Kuş, Arslan ve Çakal) Mahabharata’nın on ikinci kitabından alınmıştır; birisi (Kral ve Sekiz Rüyası) Sanskritçe yazıldığı kesin olarak ortaya konamadığı halde Tibetçe, Çince ve Palicede versiyonları vardır ve bunların Budist menşeli olduğu açıktır. Hikâyelerden biri (Farelerin Kralı ve Nazırları) Güney Asya’ya dayanmadığı için bu hikâyeyi Bürzüveyh’in yazdığı tahmin edilmektedir. Bu yüzden Farslı çevirmenin Hindistan devlet işleri öğretisini gösteren birçok hikâyeyi tek bir ciltte topladığı görülmektedir. On hikâyenin ardından başka bir çerçeve hikâyeye gelmektedir (bu hikâyenin Pança Tantra’nın Sanskrit versiyonuna ait olduğunu gösteren herhangi bir delil yoktur) ki her hikâyeye bu hikâyeye göre kendisine Hintli bir kral tarafından sorulan sorulara yanıt vermek için konuşan zeki bir filozof olan Bidnag (Arapça versiyonunda Bindna, sonrasında Bidpay ya da Pilpay şekline dönüşmüştür) tarafından anlatılır (Blois 1991: 12, Aykut 2007: 12-13). Eski Pehlevîceye yapılan bu çeviri kaybolmuştur.

2.1.1.2. Eski Süryanîce ve Arapça Tercümelere: Pança Tantra’nın Pehlevî diline yapılan çevirisi aşağı yukarı miladî 570 yılında Süryanîceye; 750 yıllarında da Arapçaya tercüme edildi. Süryanî metin Bud tarafından çevrilmiştir. Bud eserini, miladî 570 yıllarında ya da tam Hüsrev Nüşîrevân’ın, hekimi Bürzüveyh’i Hindistan’a gönderdiği ve kitabın Pehlevîceye çevrildiği yıllarda yazmıştır. Tüm bunlardan hareketle Sanskritçe metnin hemen hemen aynı zamanlarda Pehlevîceye ve ondan da Süryanîceye çevrildiği söylenebilir. Bu Süryanîce yazma önce Mardin’de bir manastırda sonra Musul patriğinin kütüphanesinde korunmuştur. Daha sonra yazma Paris’te Mgr. Graffin’in eline geçmiş, eserin ilk neşri Theodor Benfey’in bir giriş yazısı ve Bickell’in Almanca çevirisiyle 1876 yılında yapılmıştır. Daha sonra F. Schulthess, Sachav’ın Musul’da yaptırmış olduğu üç yeni kopyaya

dayanarak Süryanî metin ve Almancasını çok daha sağlam bir metinle yayımlamıştır (Toska 1989: 9-10, Aykut 2007: 13-14).

Kelîle ve Dimne hikâyelerinin günümüze taşınması noktasındaki en önemli adım kuşkusuz 8. Yüzyıl ortasında Abdullah İbnü'l-Mukaffa tarafından Pehlevîceden Arapçaya tercümesiyle atılmıştır. Bürzüveyh'in koleksiyonunun İbnü'l-Mukaffa tarafından yapılan Arapça çevirisinin yalnızca Hint menşeli hikâyelerin yayılımında değil, aynı zamanda Arap edebiyatının gelişiminde de büyük bir etkisi olmuştur. İbnü'l-Mukaffa'nın bu tercümesi o kadar beğenilmiştir ki bundan sonraki hemen tüm Kelîle ve Dimne tercümeleri az ya da çok İbnü'l-Mukaffa tercümesine dayandırılmıştır. Bu popülerlik, metnin orijinalliğini etkilerken aynı zamanda bin yılı aşkın süren bir ilgi uyandırmıştır (Grube 1991b: 4).

İbnü'l-Mukaffa'nın Arapça çevirisi Bud'un Süryanîce çevirisinden hemen hemen 200 yıl sonra yapılmıştır. "İran Edebiyatı Tarihi" yazarı Browne'a göre, dünyada Kelîle ve Dimne'nin, orijinalinden yapılan yegane tercümesi Tibet diline çevrilmiş olanıdır. Diğer tercümelerin hemen hepsi Arapçadan yapılmış ve bu sayede eser Yunanca, Farsça, İbranîce, Latince, İspanyolca, İtalyanca, Slavca, Türkçe, Almanca, İngilizce, Danca, Flemenkçe ve Fransızcaya geçmiştir. Bu da Abdullah İbnü'l-Mukaffa tarafından yapılan tercümenin bu eseri bütün medeniyet âlemine yaymak hususunda gerçekleştirdiği büyük hizmeti bütün açıklığıyla göstermektedir (Doğrul 1985: 5).

Süryanîce çeviri, Pehlevîceden çok Sanskritçeye bağlıdır. Oysa İbnü'l-Mukaffa eserine bir mukaddime ilâve etmiştir. Bunun dışında Kul Mesûd çevirisinde "*Arslanın Dinme'ye doğruluk eylediği*" diye çevirdiği kısım; yani Dimne'nin mahkûm edilmesi ve kendini savunması bölümü Pança Tantra'da yoktur ve ilk defa İbnü'l-Mukaffa çevirisinde ortaya çıkar. Dinme'nin yaptıklarına seyirci kalamayan İbnü'l-Mukaffa bu bölümü kendi yazmış olmalıdır. Oysa Süryanî çevirisinde bu kısım Pança Tantra'daki gibi biter ve Dimne'nin cezalandırılmasına dair bir ima da yoktur. Ayrıca Mukaffa çevirisinde, Bahnud b. Sahvan ya da Ali b. Şah adlı bir yazarın mukaddimesi vardır. Bu mukaddime İbnü'l-Mukaffa'nın kendi mukaddimesinden önce gelir. Kendisinden önce gelen Bürzüveyh gibi İbnü'l-Mukaffa'nın da eseri sadece çevirmekle kalmayıp, aynı zamanda kendi kaynaklarınca geliştirdiği çok açıktır (Blois 1991: 13).

İbnü'l-Mukaffa'nın, tercümesinde yaptığı diğer değişiklikler şunlardır: "Fare ve Kedi", "Kral ve Kuş (Kul Mesûd'da Melik ve Fetre)" ve "Arslan ve Çakal" çerçeve hikâyeleri Pança Tantra'da yoktur; bunlar Mahabharata'dan alınmıştır. "Zahit ve Misafiri" hikâyesini de o ilâve etmiş olabilir; çünkü bu hikâye Süryanîce çevirisinde yoktur. Bu Arapça çeviride bulunan "Fareler Kralı" hikâyesi ise pek rağbet bulmamıştır. Keith Falconer bu hikâyenin sadece eski Süryanîce çevirisinde, Symeon Seth'in Arapçadan yaptığı Yunanca çevirisinde ve bu Yunanca çevirinin eski İtalyanca çevirisinde bulunduğunu söylemektedir (Toska 1989: 11).

De Sacy'nin Arapça bir yazmada bulduğu "Balıkçıl Kuşu ile Ördek" hikâyesi başka kaynaklardan eklenmiş olmalıdır. Yazmada bulunan bir notta bu hikâyenin, eserin aslında bulunmadığı söylenmektedir. Bu hikâye gibi "Güvercin, Tilki ve Balıkçıl" hikâyesi de İbranîce versiyonunun İspanyolca çevirisinin sonunda ve Raimund'un çevirisinde mevcuttur. Bunların dışında ne daha sonraki Süryanîce çevirisinde ne Symeon Seth'in Yunancaya çevirisinde ne de Nasrullah'ın Farsça çevirisinde bulunur. Bu hikâyelere Kul Mesûd çevirisinde de rastlanmaz (Toska 1989: 12).

İbnü'l-Mukaffa'nın bu Arapça çevirisi, Silvestre de Sacy tarafından neşredilmiştir. Onun bu metni, tek bir güvenilir yazmaya dayanmayıp çeşitli yazmalardan meydana gelmiş olması ve ikinci dereceden yazmalara yer vermesi açısından özellikle Nöldeke ve Keith Falconer tarafından hatalı bulunmuştur (Toska 1989: 12).

Bir başka çalışma da Guidi tarafından üç Arapça yazmaya dayanarak yapılmıştır ve Sacy'nin metnindeki eksiklikler giderilmiştir. Nöldeke'nin çalışmaları tek nüshalı eski Süryanîce yazma ile Paris Milli Kütüphanesi'nde bulunan dört yazmaya dayanır. Nöldeke ayrıca hikâyeleri Almancaya çevirmiştir (Toska 1989: 12).

İbnü'l-Mukaffa'nın batıda üç modern çevirisi vardır. Bunlardan De Sacy'nin öğrencisi olan Knatchbul, eserinin önsözünde de belirttiği gibi serbest bir çeviriyle hikâyeleri İngilizceye aktarmıştır. Bütün bu araştırmalar, İbnü'l-Mukaffa'nın kendi çevirisine altı bölüm eklediğini göstermektedir. Bunlar: "Ali bin Şah'ın Mukaddimesi", "İbnü'l-Mukaffa'nın Mukaddimesi", "Dinme'nin Yargılanması", "Zahit ve Misafiri", "Balıkçıl ve Ördek", "Güvercin, Tilki ve Balıkçıl" hikâyeleridir (Toska 1989: 12-13).

Mukaffa'nın çevirisinde kendi ilâve ettiği bu altı bölümün dışındakilerden Bürzüveyh'in Hindistan'a gidip kitabı ele geçirmesi, Bürzüveyh'in biyografisini veren kısım ve Fareler kralı hikâyesi Pehlevîceden, bunların dışındaki diğer bölümler ise Hint ve Budist kaynaklardan gelmektedir. De Sacy'nin, İbnü'l-Mukaffa'nın çeşitli çevirilerinden tespit ettiği bölüm sayısı on sekizdir. Bu sayı bazı yazmalarda bulunan üç bölüm ilâvesiyle yirmi biri bulmaktadır.

2.1.1.2.1. İbnü'l-Mukaffa'ya Dayanan Tercümeleler: Aslı Sanskritçe olan eserin Pehlevîce ve Tibetçeye çevirisi dışındaki tercümelerin hemen hepsi İbnü'l-Mukaffa'nın eserine dayanmaktadır. İbnü'l-Mukaffa'nın bu eseri ve ondan yapılan ilk çeviriler çeşitli doğu ve batı dillerine tekrar tekrar tercüme edilmiş, bu tercümeler üzerinde sayısız araştırmalar yapılmış, araştırmacılar çalışmalarında ayrıca onların modern çevirilerine de yer vermiştir.

İlk olarak 13. yüzyılın öncesinden kalma tasvirlerle Arapça örneklere işaret eden İbnü'l-Mukaffa'nın Yunanca ve İbranîce çevirileri bulunmaktadır. İki tane İbranîce çevirisi kayıtlara geçmiştir. Bunlardan biri MS. 12. yüzyılın başlarında adının Rabbi Joel olduğu düşünülen biri tarafından yazılmıştır. Bu eser, Bibliotheque Nationale'de muhafaza edilmektedir ve MS. 1236 ve 1278 yılları arasında yapılan ortaçağ Avrupasına ait nüshaların birçoğuna kaynaklık eden el yazması John of Capue tarafından Latinceye çevrilmesine olanak sağlamıştır (Raby 1991: 17).

Mukaffa'nın çevirisi üç kez de yine Arapça olarak manzum hale getirilmiştir. Bunlardan Mukaffa'nın çağdaşlarından olan Abanü'l-Lahikî'nin eseri kaybolmuştur. Diğer iki manzum eserin sahipleri ise İbnü'l-Habbarî ve Abdü'l-Mumin b. el-Hasan b. el-Hüseyn el-Saganî'dir. Kelîle ve Dimne'nin ikinci Süryanîce çevirisi bir Süryanî papaz tarafından XI. yüzyılda Mukaffa'dan yapılmıştır. Bu çeviride Süryanî papaz, eserine Hıristiyan bir kimlik vermeye çalışmış ve ahlâkî öğütleri geliştirmiştir. Bu çeviri W. Wright tarafından neşredilmiştir (Toska 1989: 15).

Firdevsî'ye göre Kelîle ve Dimne hikâyelerinin İbnü'l-Mukaffa'ya dayanan ilk Farsça çevirisi vezir Balamî'nin emri ile Sâmanîler devrinde Nasr b. Ahmed (914-943) zamanında yapılmıştır. Fakat bu çeviri hiçbir zaman tamamlanamamıştır. Yine aynı hükümdarın emri ile şair Rûdekî (ölm. 329/941)

eseri manzum hale getirmiştir. Ancak Rûdekî'nin bu eserinden bugün elde sadece on altı beyit kalmıştır (Blois 1991: 14, Aykut 2007: 15).

İbnü'l-Mukaffa'ya dayalı en eski Farsça çeviri Nizamü'd-din Ebu'l-Me'âlî Nasrullah b. Muhammed b. Abdü'l-Hamid'in 13. Gazne sultanı Behram Şah'a (ölm. 1151) ithaf ettiği eserdir. Bu çevirinin manzum bir şekli Sultan İzzeddin Keykavus için Ahmed b. Mahmud el-Tûsî Kâni'î tarafından Konya'da yapılmıştır (Toska 1989: 16, Aykut 2007: 15-16).

Nasrullah çevirisinin dışında diğer önemli bir çeviri de Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'ye aittir (ölm. 910/1504). Kâşifî bu çevirisine, Hüseyin Baykara'nın veziri Ahmed Süheylî'nin adına izafetle Envâr-ı Süheylî demiştir. Kâşifî'nin bu çevirisi Hindistan'daki Farsça konuşan kitleler tarafından çok beğenilmiştir. Eser, birçok kez Hintçeye de tercüme edilir. Envâr-ı Süheylî'nin diğer bir çevirisi ise İyâr-ı Dâniş adını taşır. 1578'de tamamlanan bu eser Babür İmparatoru Ekber'in (1556-1605) emri ile Ebu'l-Fazl tarafından kaleme alınmıştır. Envâr-ı Süheylî'nin oldukça sınırlı bir tercümesi olan bu eser daha sonraları Khirad Afroz başlığı altında Urduçaya çevrilmiştir (Blois 1991: 15, Aykut 2007: 17).

Bunların dışında İbnü'l-Mukaffa'nın eseri Habeşçe, İbranice, Yunanca ve çeşitli Avrupa dillerine çevrilmiştir³.

2.1.1.3. Türkçe Tercümeleer:

2.1.1.3.1. Anadolu Sahasındaki Tercümeleer: İlk defa Aydınoğlu Umur Bey'in (ölm. 1389) emriyle Kul Mes'ud tarafından Nasrullah'ın Farsça çevirisinden Türkçeye "Kelile ve Dimne" adıyla tercüme edilmiştir. Eser üzerinde Zehra Toska doktora çalışması yapmıştır (Toska 1989: 17).

Alâaddîn Alî Çelebi'nin Hümâyûn-nâme'si, Kelile ve Dimne hikâyelerinin Anadolu sahasında Türkçeye yapılan ikinci ve son çevirisidir. Bu çeviri, Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin 15. yüzyılda Arapçadan Farsçaya tercüme ettiği Envâr-ı Süheylî'sine dayanmaktadır. Latîfî'den başlayarak 16. yüzyıl ve sonrası tezkire ve hal tercümesi müellifleri, bilhassa Hümâyûn-nâme dolayısıyla Alâaddîn Alî Çelebi'den büyük takdirle bahsetmişlerdir. Özellikle Âşık Çelebi eseri mübalağalı ifadelerle överek bir kimseye böyle bir eserin yetip artacağını belirtir (Kılıç 2010: 1109).

Alâaddîn Alî Çelebi eserini tamamladıktan sonra, bir ikinci divanında devrin sadrazamı Lutfî Paşa'ya bir nüshası Kânûnî Sultân Süleymân'a sunulmak üzere iki nüshasını takdim etmiştir. Sadrazam Lutfî Paşa, vaktini hayvan masalları ile uğraşarak harcamış olduğu yolunda azarlayıp kendisini hayal kırıklığına uğratmakla beraber kitabı padişaha arz etmiş, Hümâyûn-nâme'yi hemen o gece başından sonuna kadar büyük bir zevk ve hayranlıkla okuyan hükümdar, ertesi sabah Lutfî Paşa'nın muhalefetine rağmen Alâaddîn Alî Çelebi'ye Bursa kadılığını vermiştir (Akün 1989: 316).

Alâaddîn Alî Çelebi'den bahseden bütün tezkire müellifleri tarafından, ona gelinceye kadar Türk nesir sanatında eşi görülmemiş ve daha sonra da seviyesine erişilemeyecek bir şaheser olarak değerlendirilen Hümâyûn-nâme, asırlar boyu devam eden büyük bir ilgi ve takdir görmüştür. Hümâyûn-nâme, Tâcîzâde Ca'fer Çelebi, Lâmiî, Kemâlpaşazâde gibi şöhretlerin eserlerinden nesir sanatı bakımından çok üstün tutulmakla beraber (Kılıç 2010: 1109), Nergisî ve Veysî gibi büyük üstatların bu vadiye yeni ve parlak örnekler verdikleri sonraki devirlerde de şöhret ve itibarını devam

³ Bu çeviriler hakkında geniş bilgi için bkz. (Aykut 2007: 9-30).

ettirmiştir. Münşîyâne nesrin tamamen karşısında olduğu halde Nâmık Kemâl bile onu Türk edebiyatı için bir kazanç kabul eder (Akün 1989: 317).

Alâaddîn Alî Çelebi'nin eserine karşı duyulan yaygın ve devamlı takdir yalnız Türk müelliflerinde kalmayıp yabancı müelliflerce de paylaşılmıştır. Eser, İspanyolca ve Fransızca başta olmak üzere Almanca, İsveççe, Flemenkçe ve Macarca gibi çeşitli dillere çevrilmiştir (Grube 1991b: 1, Akün 1989: 317).

Hümâyûn-nâme, eski Türk edebiyatının Osmanlı sahasında Batı dillerine en çok tercüme edilmiş eserlerinden olmak gibi bir imtiyaza sahiptir. Eser, Batıda o derece kabul görmüştür ki "Hümâyûn-nâme" ifadesi tek başına Kelîle ve Dimne hikâyelerinin ismi gibi kullanılmıştır (Akün 1989: 318).

Hümâyûn-nâme kaleme alındıktan sonra Türk edebiyatında bir daha Kelîle ve Dimne hikâyelerinin tercümesine ihtiyaç duyulmamış, Hümâyûn-nâme'nin devrin edebî zevkine hitap etmede yetersiz kaldığı dönemlerde özeti ya da sadeleştirilmiş hali okuyucuya sunulmuştur. Kâtip Çelebi, İftihâruddîn Muhammed el-Bekrî el-Kazvinî'nin Hümâyûn-nâme'yi izah ettiğini, Müftü Molla Yahyâ Efendi'nin Hümâyûn-nâme'yi üçte bire indiren bir özetini yaptığını ifade etmektedir⁴ (Balcı 2007: 1202, Parlador 2011: 40). Diğer taraftan, Bursalı Mehmed Tâhir, 950/1543-44'te vefat eden İstanbullu şair Hilâlî'nin Hümâyûn-nâme'yi "nazmen tercüme ettiğini"; 1227/1812'de Vidin valisi olan Hafız Paşa'nın divan efendisi Şerif İbrahim Mahir'in de eseri "sade bir dille tercüme ettiğini" söylemektedir (Kurnaz vd. 2009: 305). Hümâyûn-nâme, Osmân-zâde Tâ'ib tarafından Simârü'l-Esmâr ya da Zübdetü'l-Ezhâr adıyla; Ahmed Midhat Efendi tarafından Hülâsa-i Hümâyûn-nâme adıyla sadeleştirilerek özetlenmiştir. Hümâyûn-nâme ile ilgili bahsi geçen bu eserlerden Osman-zâde'nin eseri, Ahmet Midhat Efendi'nin eseri ve Ramazan-zâde Abdünnâfi İffet Efendi'nin eseri elde bulunmaktadır. Kaynakların bahsettiği diğer eserler henüz ortaya çıkmış değildir (Bülbül 2012: 448).

Hümâyûn-nâme'nin geçmişte uyandırdığı alaka ve etki yalnız edebiyatta kalmamış, ayrıca minyatür sahasında da kendisini göstermiştir. Farsça Kelîle ve Dimne'ler üzerinde meydana gelen minyatür geleneğine karşı, Hümâyûn-nâme etrafında Osmanlı üslûbuna bağlı yeni bir minyatür sahası doğmuştur (Grube 1991a: 196). Hümâyûn-nâme'nin tenkitli metni Tuncay Bülbül tarafından doktora çalışması olarak hazırlanmıştır (Bülbül 2009). Ayrıca eserin minyatürleri üzerinde de Şebnem Parlador tarafından bir doktora çalışması yapılmıştır (Parlador 2011).

2.1.1.3.1. Doğu Türkçesindeki Tercümeleler: Eserin Doğu Türkçesine 9 çevirisi bulunmaktadır. Bunlardan ilki İftihâruddîn Muhammed Bekrî el-Kazvinî tarafından yapılan tercümedir. Mütercim eserini Mengü Kaan'a (öl. 656/1258) sunmuştur. Eserin sunulduğu hükümdarın ölüm tarihi göz önüne alındığında söz konusu bu tercümenin 13. yüzyılda yapıldığını ortaya koymaktadır. Bu da Kelîle ve Dimne'nin, Anadolu sahasındaki ilk tercümesi olan Kul Mes'ud tercümesinden 100 önceye tekabül etmektedir (Çimen 2015).

Figânî isimli başka bir kişi tarafından yapılan bir diğer tercüme ise 16. yüzyılda kaleme alınmıştır. Eser, Ubeydullah Han'a (öl. 1539) sunulmuştur (Çimen 2015).

⁴ Bazı kaynaklar Müftü Molla Yahya Efendi'yi Şeyhülislam Yahya Efendi ile karıştırmış, Molla Yahya Efendi'nin eserini Şeyhülislam Yahya Efendi'nin eseri olarak zikretmişlerdir (Tümer 1971: 255, Doğrul 1985: 8, Aykut 2007: 20).

Eserin Doğu Türkçesindeki tercümelerinden bir diğeri Molla Muhammed Timur tarafından 1131/1718-19 yılında Âsârü'l-İmâmîye adıyla yapılmıştır. Bu çeviri Kâşifi'nin Envâr-ı Süheylî'sine dayanmaktadır. Eserin Hollanda ve Özbekistan'da toplam 6 nüshası bulunmaktadır (Çimen 2015).

Doğu Türkçesinde yapılan bir diğerkelile ve Dimne tercümesi İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Katanov Koleksiyonu'nda bulunmaktadır. Taşkent-Fergana'da istinsah edildiği tahmin edilen bu nüsha, Hicri 1300-1315 yılları arasında istinsah edilmiştir (Çimen 2015).

Molla Muhammed Niyâz el-Harezmî tarafından yapılan başka bir tercüme ise Kelile ve Dimne hikayelerinin Doğu Türkçesinde yapılan beşinci tercümesidir. Özbekistan Fenler Akademisi Ebu Rayhan Birunî Şarkşinaslık Enstitüsü Yazma Eserler Bölümü P 1238 numarada kayıtlı olan bu eser de Kâşifi'nin Envâr-ı Süheylî'sine dayanmaktadır. Eser 1253/1838'de tercüme edilmiştir (Çimen 2015).

Bu tercümeleerdışında Kelile ve Dimne'nin Doğu Türkçesinde yapılmış ve mütercimi belli olmayan iki tercümesi daha mevcuttur. Bunlardan ilki Özbekistan Fenler Akademisi Ebu Rayhan Birunî Şarkşinaslık Enstitüsü Yazma Eserler Bölümü P 11614 numarada, bir diğeri ise Özbekistan Fenler Akademisi Ebu Rayhan Birunî Şarkşinaslık Enstitüsü Yazma Eserler Bölümü P 1236 numarada kayıtlıdır (Çimen 2015).

Diğerk taraftan Kelile ve Dimne'nin Doğu Türkçesinde yapılmış başka tercümeleeri de mevcuttur. Bunlardan ilki 1781 istinsah tarihli olup Dresden'de bulunmaktadır. 1637 yılında Abdurrezzak Hafız tarafından istinsah edilen bir diğerkelile ve Dimne tercümesi ise Münih'te bulunmaktadır (Çimen 2015).

Eserin Doğu Türkçesine yapılan çevirilerinden bir diğeri ise Fazlullah bin İsa Taşkendî tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu eser, 1306/1888-89'da taşbasma olarak neşredilmiştir.

Kelile ve Dimne'nin Doğu Türkçesinde yapılan diğerk bir çeviri ise İbnü'l-Mukaffa'ya dayanmaktadır. Abdülallam Fayzhanoglu bu eseri Kazan Türkçesine çevirmiştir. Bu çeviri, 1889'da Kazan'da basılmıştır. Kazan'da yapılan iki ayrı baskısı daha bulunmaktadır. Birincisi 1310/1892-93 tarihli 56 sayfa; ikincisi 1901 tarihli 59 sayfadır. Bir de çevireni belli olmayan yine Kazan'da 1889'da basılan 78 sayfalık bir Kelile ve Dimne çevirisi bulunmaktadır (Toska 1989: 18-19, Çimen 2015).

2.1.1.4. Diğerk Tercümeleeri: Pança Tantra'nın daha yeni bir şekli olan Hitopadesa'nın Taceddin adlı biri tarafından Müferrihü'l-Kulûb adıyla serbest bir çevirisi yapılmıştır. İbnü'l-Mukaffa'nın eseri ile Pança Tantra'nın Tamil dilindeki metninin karışmasından meydana gelmiş olan Malay dilindeki çevirinin ismi ise "Hikâyat Kalıla dan Damina"dır (Toska 1989: 17).

2.1.2. Kelile ve Dimne Benzeri Metinleeri: İbni Zafer'in Sülvanü'l-Mutâ' fî Udvâni'l-Etbâ' adlı eserinin Kara Halil-zâde Said Mehmed Efendi (ölm. 28 Cemaziyelahir 1168/11 Nisan 1755) tarafından Sülvan-ı Mutâ' fî Udvâni'l-Etbâ' adıyla Türkçeye çevrilen eseri, yine Kelile ve Dimne tarzında kurgulanmış bir siyasetnâme örneğidir. Çerçeve hikâye tarzında kurgulanan bu eserin de bazı hikâyeleri hayvanlar arasında geçmektedir. Eser üzerinde Sadık Yazar tarafından bir çalışma yapılmıştır (Yazar 2014).

Kelile ve Dimne'ye gerek hikâye yapısı gerekse içindeki öğütler açısından çok benzeyen eserleerden biri de Varavinî'nin Marzubân-nâme adlı eseridir. Bu eser 15. yüzyılda Şeyhoğlu tarafından Tercüme-i

Marzubân-nâme adıyla Türkçeye çevrilmiştir. Şeyhoğlu eserini Germiyan beyi Süleyman Şah'ın isteği üzerine kaleme almıştır. Bu çeviri Anadolu sahasında aynı türden eserler arasında Kul Mesûd'un Kelîle ve Dimne çevirisinden sonra yapılan ikinci çeviri olması itibarıyla da dikkat çekicidir. Aydınoğulları ve Germiyanogulları arasındaki komşuluk ilişkileri onların kültür hayatını da yakından etkilemiş ve benzer eserlerin ard arda Türkçeye kazandırılmasını sağlamıştır. Marzubân-nâme çevirisinde Kelîle ve Dimne'nin önemi ve ünü eserin iki yerinde belirtilmiştir. Eser Zeynep Korkmaz tarafından yayımlanmıştır (Korkmaz 1973).

Edward B. Eastwick'in Envâr-ı Süheylî'yi İngilizceye tercümesinde yazdığı "Önsöz" eserin batıda da ne kadar büyük bir önemi haiz olduğunu gösterir. "1820 yılında Major Stewart, Haileybury Doğu Hindistan Koleji'nde Farsça profesörü, Envâr-ı Süheylî'nin yedinci kitabının bir çevirisini yayımladı ve bunu Hon Doğu Hindistan Şirketi'nin genç sivil ve askerî görevlilerine ithaf etti. 1835'te aynı eserin birinci kitabının edebî bir çevirisi, Haileybury'de Arapça ve Farsça profesörü olan Rev. H. G. Keene tarafından yayımlandı ve kolejin öğrencilerine ithaf edildi (Eastwick 1854: 8-25).

SONUÇ

İnsanlık tarihi başladığından beri insanoğlunun en önemli kültür aktarma aracı şüphesiz ki sözdür. İnsan doğruyu, yanlışı, güzeli, çirkinini kısacası tüm kültürel birikimini söz vasıtasıyla gelecek kuşaklara aktarmaya çalışmıştır. Bu birikimi aktarma esnasında da sözlü kültür ortamını oluşturarak anlatmak istediğini belli formlara dönüştürmüş, böylelikle hem vermek istediği mesajın doğru bir şekilde aktarımını sağlamış, hem de az sözle daha derin anlamlara gönderme yapmıştır.

Hint sözlü kültür ortamının dünya kültür mirasına armağan ettiği en önemli anlatılardan olan Pança Tantra anlatımları ortaya çıktığı günden bu yana gelişimini ve yeniden yaratılma sürecini devam ettirmiştir. Pança Tantra anlatımlarının bu dinamik yapısı evrilerek Hümâyûn-nâme şekline bürünmüş, anlatımların her bir formu kendi içinde daha başka üne kavuşmuştur. Her ne kadar Pança Tantra'nın tercüme serüveni esnasında tekâmül süreci devam etmiş olsa da eserin temel kurgusal yapısı Hümâyûn-nâme'ye kadar aynen korunmuştur. Hatta anlatı içerisinde beyit ya da mısra söyleme, söylenenleri bir şiir ya da şiir parçasıyla toplama geleneği, bu şiir veya şiir parçasını dinleyenlerin, "Bu nasıl olmuş" diye sorması ve bu soru sonucunda hikâyenin anlatılmaya başlaması formeli Doğu edebiyatındaki hemen hemen tüm çerçeve hikâyelerin bir karakteristiği olarak devam edegelmiştir.

Pança Tantra masallarının tercüme serüveninde özellikle İbnü'l-Mukaffa'nın Arapçaya yaptığı çeviri büyük önem taşımaktadır. İbnü'l-Mukaffa Hint kültür ortamından devraldığı bu mirası tekrar yorumlayarak eserin kurgusunda, anlatım tarzında ve hikâye sayısında ciddi değişiklikler yapmış, bir anlamda ilk söyleyeni belli olmayan bu eserin, ismi cismi belli "müellifi" konumuna geçmiştir. İbnü'l-Mukaffa'nın yaptığı bu tercüme Kelîle ve Dimne hikâyelerinin tüm dünyaya yayılan yegane kaynağı konumundadır. Eser başta Farsça olmak üzere pek çok Doğu ve Batı diline tercüme edilmiştir.

Kelîle ve Dimne hikâyelerinin bir diğer önemli mütercimi eseri İbnü'l-Mukaffa'dan Farsçaya tercüme eden Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'dir. Hüseyin Vâiz-i Kâşifî eserini Envâr-ı Süheylî adıyla tercüme etmiştir. Kâşifî de tıpkı İbnü'l-Mukaffa gibi eserde önemli değişikliklere imza atmıştır. Mütercim, İbnü'l-Mukaffa'nın eserinin giriş kısmında bulunan Kelîle ve Dimne masallarının bulunuşu ve Hekim Bürzüveyh'in biyografisinin bulunduğu kısımları tercümesine dâhil etmemiştir.

Kelile ve Dimne hikâyelerinin Türkçeye yapılan tercümeleleri de Türk kültür mirası açısından büyük önem taşımaktadır. Eserin, uzun asırlar boyunca Doğu Türkçesinde tercüme faaliyeti devam etmiştir. Diğer taraftan Kelile ve Dimne'nin Anadolu sahasında iki tercümesi yapılmıştır. Özellikle 16. yüzyılda Filibeli Alâeddîn Ali Çelebi'nin Hümâyûn-nâme adıyla Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin Envâr-ı Süheylî'sini Farsçadan tercüme etmesi oldukça önemlidir. Çünkü Hümâyûn-nâme'den sonra Anadolu sahasında bir daha Kelile ve Dimne hikâyelerinin tercümesi yapılmamış, değişen zaman ve okuyucu kitlesi karşısında Hümâyûn-nâme'nin özet ve sadeleştirmeleriyle iktifa edilmiştir. Hatta Hümâyûn-nâme Batı'da da büyük şöhrete kavuşmuş, pek çok çevrede "Hümâyûn-nâme" ismi "Kelile ve Dimne" yerine kullanılır olmuştur.

Her ne kadar yazının icadı insanlık tarihinin en önemli dönüm noktası olsa da sözlü kültürün, insanın var olduğu günden bu yana devam ediyor olması onun önemini yazının karşısında azaltmamıştır. Haddi zatında yazının, sözün yazıya dökülmüş hali olması da aslında bu gerçeğin en önemli kanıtıdır. Bu yüzden sözlü kültür ortamında üretilen anlatıların, her ne kadar yazıya döküldüğünde dinamik yapısı kayboluyor olsa da aktarım esnasında uğradığı yaratılma süreci devam etmektedir.

Kaynakça

Akün, Ömer Faruk (1989), "Alâeddin Alî Çelebi", *İslam Ansiklopedisi*, C. 2. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Ateş, Ahmed (1948), "Burdur, Antalya ve Havalisi Kütüphanelerinde Bulunan Türkçe, Arapça ve Farsça Bazı Mühim Eserler", *TDED*, C. II, s. 3-4.

Aykut, Said (2007), *Beydebâ-İbnü'l-Mukaffa, Kelile ve Dimne*, İstanbul: Şûle Yayınları.

Balcı, Rüştü (2007), *Kâtip Çelebi, Keşfü'z-Zunûn*, C.3. s.1202. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Batur, Suat (2005), *Kelile ve Dimne*, İstanbul: Akdeniz Yayıncılık.

Blois, François De. (1991), "The Pancatantra: From India to the West-and Back". *A Mirror for Princes from India, Illustrated Versions of the Kalilah wa Dimnah, Anvar-i Suhayli, Iyar-i Danish, and Humayun Nameh*, Editör: Ernst J. Grube. Marg Press.

Bülbül, Tuncay (2009), *Hümâyûn-nâme (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.

Bülbül, Tuncay (2012), "Ramazan-zâde Abdünnafi İffet Efendi ve Kitab-ı Nâfi'u'l-Âsâr Nevbâve-i Simârü'l-Esmâr". *Turkish Studies, International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/1 (Winter), s. 447-609.

Çağdaş, Kemal (1962), *Pançatantra Masalları*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Çağdaş, Kemal (1974), *Hint Eski Çağ Kültür Tarihine Giriş*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Çimen, Feyzi (2015), "Çağatayca Kelile ve Dimne Tercümeleri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 33, s. 237-260.

Çobanoğlu, Özkul (2001), "Türk Mitolojisi". *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, C. 1. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Demirel, Şengül (2013), *Hint İnanç Sisteminde Tanrı Kavramı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.

Doğrul, Ömer Rıza (1985), *Beydeba, Kelile ve Dimne*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Eastwick, Edward B. (1854), *The Anvar-ı Suhaili; or The Lights of Canopus; Being the Persian Version of the Fables of Pilpay; the Book "Kalilah and Damnah"*, Yyy.

Ekici, Metin (2004), *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*, Ankara: Geleneksel Yayınları.

Ersoy, Ruhi (2004), "Sözlü Kültür ve Sözlü Tarih İlişkisi Üzerine Bazı Görüşler". *Millî Folklor* 61.

Grube, Ernst J. (1991a), "Some Observations Concerning the Ottoman Illustrated Manuscripts of the Kalilah wa Dimnah: Ali Çelebi's Humayun-name". 9. *Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi*, s. 195-200. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Grube, Ernst J (1991b), *A Mirror for Princes from India, Illustrated Versions of the Kalilah wa Dimnah, Anvar-i Suhayli, Iyar-i Danish, and Humayun Nameh*. Marg Yayınları.

Kabaklı, Ahmet (1972), "Ezelî Hikmet", *Kelile ve Dimne*, Çev: Selahattin Alpay. İstanbul: Bedir Yayınevi.

Kılıç, Filiz (2010), *Âşık Çelebi, Meşâ'irü's-Şu'arâ (İnceleme-Tenkitli Metin)*, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.

Korkmaz, Zeynep (1973), *Sadraddin Şeyhoğlu, Marzuban-nâme Tercümesi, İncelem-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Kurnaz, Cemal ve Tatçı, Mustafa (2009), *Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri*, C. 2. s. 304-305. Ankara: Bizim Büro Yayınları.

Mardrus, Joseph Charles (2009), *Binbir Gece Masalları*, Çev: Âlim Şerif Onaran. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Ong, Walter J. (2013), *Sözlü ve Yazılı Kültür, Sözüün Teknolojileşmesi*, İstanbul: Metis Yayınları.

Parladır, Şebnem (2011), *Resimli Nasihatnameler: Alî Çelebi'nin Hümayûnnâmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi.

Raby, Julian (1991), "The Earliest Illustrations to Kalilah wa Dimnah", *A Mirror for Princes from India, Illustrated Versions of the Kalilah wa Dimnah, Anvar-i Suhayli, Iyar-ı Danish and Humayun Nameh*, Editör: Ernst J. Grube. Marg Yayınları.

Sims, Elenor (1991), "16th-Century Persian and Turkish Manuscripts of Animal Fables in Persia, Transoxiana and Ottoman Turkey". *A Mirror for Princes from India, Illustrated Versions of the Kalilah wa Dimnah, Anvar-i Suhayli, Iyar-ı Danish, and Humayun Nameh*, Editör: Ernst J. Grube. Marg Yayınları.

Sucu, Nurgül (2006), "Eski Türk Edebiyatında Tercüme Geleneği", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 19.

Tarlan, Ali Nihat (1972), "Kelile ve Dimne Hakkında", *Kelile ve Dimne*, Çev: Selahattin Alpay, İstanbul: Bedir Yayınevi.

Toska, Zehra (1989), *Türk Edebiyatında Kelile ve Dimne Çevirileri ve Kul Mesûd Çevirisi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Tümer, Günay (1971), "Yeni Bir Humâyun-nâme Nüshası", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XIX, s. 253-256.

Yazar, Sadık (2014), *İbn Zafer, Sülvânü'l-Mutâ' fi Udvâni'l-Etbâ', Devletin Ölümsüzlük İksiri (İnceleme-Sadeleştirme-Metin-Tıpkıbasım)*, İstanbul: Büyüyenay Yayınları.

Yıldırım, Dursun (1998), *Türk Bitiği*, Ankara: Akçağ Yayınları.